

УДК 336.77

Миськів Г. В.

Європейський університет, Львівська філія

ПРОБЛЕМИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ КРЕДИТНОГО РИНКУ ВПРОДОВЖ ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто проблеми формування кредитного ринку на початку незалежності України та чинники, що найбільше впливали на його розвиток та становлення. Автор визначила, що основні проблеми формування кредитного ринку породжувалися національною економічною системою. Відповідно, чинники, що мали найбільш вагомий вплив на розвиток кредитного ринку та його сегментів, були макроекономічними та нормативно-правовими.

Ключові слова: кредитний ринок, банківське кредитування, міжбанківський ринок, небанківські фінансово-кредитні установи, державні кредити.

Постановка проблеми. Становлення кредитного ринку України розпочалося разом із становленням незалежності України, якій у спадок від СРСР залишилась командно-адміністративна система управління економікою та кризовий стан народного господарства, характерними рисами якого були: загальне одержавлення, деформована структура виробництва зі значною мірою милітаризації, викривлення мотивації праці, соціальне утриманство, тощо. Саме в цей період почала формуватися вітчизняна економічна система, яка спонукала формування кредитного ринку як невід'ємної своєї складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях вчені, зазвичай, акцентують увагу на історичних аспектах формування та розвитку лише певних сегментів кредитного ринку. Такі дослідження притаманні роботам С. В. Андроса, О. Ф. Андросова, О. Д. Вовчак, Н. І. Гребеник, І. І. Д'яконої, Г. Т. Карчевої, І. О. Лютого, М. І. Пшика, М. В. Римара, А. Р. Тушницького, А. В. Черпа тощо.

Однак, становлення у перші роки незалежності кредитного ринку, як структурованого та водночас цілісного елементу національної економіки, так і залишилося поза увагою науковців. А тому вважаємо актуальним дослідити історичні аспекти формування кредитного ринку та усіх його сегментів задля розуміння подальших тенденцій його розвитку у майбутньому.

Мета статті. Дослідити формування та розвиток кредитного ринку у 1991–2001 рр.; визначити основні проблеми, які супроводжували процес становлення та окреслити провідні чинники, які мали визначальний вплив на функціонування кредитного ринку у зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Формування кредитного ринку України розпочалося із формування банківської системи держави та банківського кредитування як провідного сегменту кредитного ринку.

Відправною точкою розвитку кредитного ринку України стало прийняття Верховної Ради УРСР 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки та банківську діяльність», за яким українська банківська система будувалася за принципом дворівневості та передбачала чітке розмежування сфер діяльності Національного банку України і комерційних банків. Закон послужив першим нормативно-правовим чинником, що спонукав подальший розвиток кредитного ринку на законодавчо регламентованих засадах.

Подальший розвиток банківської системи визначився перереєстрацією існуючих комерційних банків в Українській республіканській книзі ре-

єстрації банків та активною реєстрацією новостворених банків, яких станом на 01.01.92 р. налічувалося 73. Станом на 01.01.1993 р. в Україні працювали вже 139 комерційних банків, а на кінець 1993 р. – їх вже було 207 [11, с. 114]. Розпочався, так званий, бум по створенню «кишенькових» банків, підприємств або приватних осіб.

Інтенсивне зростання кількості банків призвело до зростання обсягів кредитування національної економіки. На кінець 1993 р. комерційними банками в економіку було спрямовано кредитів на суму 38 516 млрд крб., що перевищило обсяг 1992 р. у 15,8 раз [11, с. 114].

Однак процес становлення національного кредитного ринку відбувався на тлі складної економічної ситуації: у 1992 р. індекс інфляції перевищив 2100%, індекс оптових цін у виробництві збільшився, порівняно з 1991 р., у 25 разів. Спад виробництва і рівня життя у 1991–1992 рр. набув загрозливих масштабів: національний дохід 1991 р. знизився на 10%, а 1992 року – на 14% [13].

Значною мірою ці процеси були зумовлені додатковими надходженнями грошей в економіку через кредитну систему. Кредитні вкладення банків України за 1992 р. зросли у 27 разів, а емісія готівкових грошей порівняно з 1991 р. – у 47 разів [1].

Важкий стан економіки та недосконалість розвитку банківського кредитування, зумовили розвиток ринку державного та міжгосподарського кредитування, які безперешкодно реалізовувалися навіть за відсутності інфраструктури кредитного ринку.

Так, щороку в Державному бюджеті України планувалися кошти для надання кредитів юридичним та фізичним особам. Зокрема, у 1992 р. у Державному бюджеті України було закладено 10 000 млн крб. на надання державного кредиту, у 1993 р. – 108 565 млн крб., у 1995 р. – 700 000 млн крб., а у 1996 – 100 000 млн крб. [7].

Міжгосподарське кредитування, як один із сегментів кредитного ринку, проявилось у зростанні дебіторської заборгованості, яка станом на 01.01.1993 р. становила 1777,5 млрд крб., станом на 01.01.1994 р. – 99338,5 млрд крб., а на 01.01.1996 р. – 2225019,6 млрд крб., тобто за чотири роки її обсяг зріс у 1251 раз [11].

Водночас, 1992 р. вважається також рік започаткування міжбанківського кредитного ринку. Саме 31 березня 1992 р. НБУ здійснив першу кредитну емісію [2]. Загалом у 1992 р. НБУ надав комерційним банкам кредитів на загальну суму 670 млрд крб., із них на поповнення обігових коштів державних підприємств та організацій з їх подальшим віднесенням на внутрішній борг –

292 млрд крб., у тому числі 50 млрд крб. – для надання кредиту сільськогосподарським організаціям [1].

Основним недоліком міжбанківського кредитування того періоду були кредити НБУ за пільговою процентною ставкою, нижчою від рівня облікової ставки, і тим більше, нижчою від рівня інфляції, що істотно прискорювало процес знецінення грошей та розкручувало інфляційні процеси. Так, у 1993 р. середня облікова ставка, встановлена НБУ, дорівнювала 190% річних, а фактична ставка, за якою Національний банк видавав кредити, – 68,5% річних, за рівнем інфляції 10156% [4].

Поряд із розвитком банківського та міжбанківського сегментів кредитного ринку, відбувалися перші спроби налагодження функціонування такої інституційної складової небанківського кредитного ринку, як кредитні спілки.

У червні 1992 р. у Києві було засновано Всеукраїнський координаційний комітет для здійснення підготовчої роботи зі створення кредитних спілок в Україні, правовий статус яких було визначено Указом Президента України від 20 вересня 1993 р. «Про тимчасове положення кредитних спілок в Україні». Однак цей нормативний документ визначав діяльність кредитних спілок як громадських організацій, а не фінансово-кредитних установ. Права та можливості кредитування спілками були обмежені, а відносини щодо їх створення і діяльності регулювалися Законом України «Про об'єднання громадян».

Отож, разом із становленням національної економіки України, до 1993 р. були закладені основи функціонування усіх сегментів кредитного ринку: банківського, небанківського, міжбанківського, міжгосподарського та державного. Зважаючи на незалежність від наявної інституційної структури кредитного ринку, законодавчого регламентування та відповідно до економічних вимог часу, найбільш швидкими темпами розвивалися сегменти державного та міжгосподарського кредитування. Банківське та міжбанківське кредитування – були на стадії початкового становлення. А кредитні спілки функціонували як громадські організації, а не фінансові установи. Водночас це був важливий крок для подальшого розвитку та становлення повноцінного кредитного ринку.

Основними макроекономічними чинниками, що впливали на формування кредитного ринку у 1991–1993 рр., були:

1. глибока економічна криза, яка супроводжувалася гіперінфляцією (у понад 10 000% річних у 1992–1993 рр.), зниженням національного доходу у 1991 р. на 10%, а у 1992 р. – на 14%) та значним рівнем безробіття (352 тис. зареєстрованих безробітних у 1992 р.);

2. наявність в обігу рубля і купоно-карбованця (до 1992 р.), відсутність повноцінної національної валюти (до 1996 р. в обігу України були українські карбованці);

3. недосконала законодавча база регулювання кредитного ринку, яка обмежувалася Законом України «Про банки і банківську діяльність»;

4. слабка інституційна структура кредитного ринку – відсутність низки важливих органів для регулювання діяльності суб'єктів кредитного ринку;

5. відсутність на початку 90-х рр. приватної власності. В Україні на 1 січня 1990 р. 98% основних виробничих фондів належали державі. У 1992 р. через викуп трудовим колективом було передано лише 22 державних підприємства

з 1005, а 98% їх і надалі залишалися власністю держави [13];

6. мінімальний статутний капітал комерційних банків, що обмежував їх ліквідність (0,5 млн крб. – у 1992 р. та 15 млн крб. – у 1993 р.) [4].

У наступні роки (1994–1996 рр.) основним чинником розвитку кредитного ринку виступали монетарні заходи, проведені НБУ для врегулювання грошово-кредитного ринку з метою подолання гіперінфляції та економічного спаду у країні.

Активні дії НБУ посприяли тому, що вже у 1995 р. інфляція становила 282%, що було майже вдвічі менше, ніж у 1994 р., і у 36 разів менше від рівня інфляції 1993 р. [3]. Водночас із зменшенням темпів інфляції почалося масове банкрутство банків, що будували стратегію на зростанні цін. У період 1994–1996 рр. було ліквідовано 78 збанкрутілих банки, а 60 опинилися у стані прихованого банкрутства. Такі події внесли певні додаткові ускладнення у функціонування всієї банківської системи та кредитного ринку [5].

Таким чином, загальна кількість банків на кінець 1995 р. становила 230 з них – 2 державні банки, а 228 – комерційні. Обсяг кредитів, наданих комерційними банками в економіку України, становив на кінець 1995 р. 303427 млрд крб. та зріс у 124,6 раз до обсягу кредитів 1992 р. (2 435 млрд крб.) [11].

Зовнішньоекономічним чинником, який справив позитивний вплив на становлення банківської системи та кредитного ринку України, стало залучення іноземного капіталу у банківську сферу: із 1994 р. на фінансово-кредитному ринку України почали працювати 12 банків з іноземним капіталом та їх представництва. Це розпочало процес інтеграції кредитного ринку України у міжнародний фінансово-економічний простір.

Вересень 1996 р. став ключовим у розвитку вітчизняної економіки та її фінансово-кредитної сфери – в обіг було введено національну грошову одиницю – гривню. Грошова реформа перетворила гроші у важливий стимулюючий чинник економічного і соціального розвитку, що значною мірою посприяло і розвитку кредитного ринку.

Проведений аналіз розвитку національної економіки за період 1996–1997 рр. засвідчив, що період стабілізації вітчизняної грошово-кредитної системи держави, який характеризувався спадом інфляції (1996 р. – 40%, у 1997 р. – 10%) та зниженням облікової ставки (1996 р. – 40%, 1997 р. – 35%) [10] позитивно відобразився і на розвитку кредитного ринку. Так, у 1996 р. обсяг кредитів, виданих комерційними банками України становив 5457 млн грн, у тому числі, у національній валюті – 4103 млн грн, а в іноземній валюті – 1354 млн грн Темп приросту наданих кредитів у 1996 р. до 1995 р становив 133,8% [12]. Національним банком України у 1996 р. було надано кредитів на міжбанківському ринку на суму 5805 млн грн, що склало 132,1% від обсягу 1995 р. [12].

Загалом період з 1991 по 1996 рр. можна розглядати як трансформаційно-підготовчий для становлення структури національної економічної системи, загалом, та кредитного ринку, зокрема. Трансформація цього періоду проявилася у зміні грошової системи, грошової одиниці, перереєстрації банків тощо. Підготовчі процеси формування кредитного ринку полягали у розробці первинної законодавчої бази, створенні НБУ, впровадженні у практику міжбанківських розрахунків, подоланні гіперінфляції, вдосконаленні інструментів регу-

лювання банківської системи, підготовці фахівців для роботи в нових умовах, закладенні основ для розвитку кредитної кооперації тощо.

У період 1997–1998 рр., на які припала перша фінансова криза розвитку, усі позитивні тенденції розвитку кредитного ринку, були знівельовані, а системі кредитування було завдано значного руйнівного впливу.

Аналіз наслідків фінансово-економічної кризи 1997–1998 рр., дав змогу виокремити низку макроекономічних чинників, що впливали на розвиток кредитного ринку, а саме:

- кризовий стан в економіці, що супроводжувався спадом ВВП та зростанням безробіття;
- девальвація національної валюти (до 80% на рік) та зростання індексу інфляції (120% на рік) [3];
- підвищення облікової ставки НБУ (до 60% на кінець 1998 р., проти 35% – на кінець 1997 р.) [10];
- значний дефіцит державного бюджету – 5 751 221 тис. грн у 1997 р., або 5,7% ВВП та 21% від видатків Державного бюджету України на 1997 р. [8];
- зниження довіри населення до банків;
- скорочення валютних резервів, які використовувались для підтримки національної валюти та не виважена грошово-кредитна політика [9].

Подолання фінансової кризи ознаменувало перехід до нового тисячоліття та нового етапу розвитку кредитного ринку, визначальним чинником якого стало стабільне економічне зростання економіки країни починаючи з 2000 р. про що свідчило щорічне зростання ВВП у середньому на 8,3%.

Проведений аналіз розвитку сегментів кредитного ринку показав, що найбільші темпи зростання показників були притаманні ринку банківських кредитів, що спонукало до зростання ринки міжбанківських та небанківських кредитів.

Зростання банківського кредитування було зумовлено зростанням обсягів депозитів юридичних та фізичних осіб після 1999 р. Так, депозити фізичних осіб в комерційних банках станом на початок 2002 р. зросли більш як на 70%. Середня сума депозитів фізичних осіб зросла від 806 грн до 2800 грн (тобто з 152 доларів США до 528 доларів США) [6].

Активне зростання економіки та ресурсної бази банків посприяли тому, що саме із 2000 р. почався активний щорічний приріст надання кредитів комерційними банками в економіку України, який вже у 2000 р. становив 161,7% до попереднього року при обсягу наданих за рік кредитів – 19 244 млн грн [12].

Якісне зростання показників діяльності банків на кредитному ринку підкріплювалося і кількісними показниками. Так, на початку 2000 р. на ринку працювало 203 банків, проти 164 – у 1999 р., переважна більшість з яких були акціонерними товариствами (85,2%) [12].

Свідченням позитивних зрушень у банківському секторі стало збільшення в Україні комерційних банків з іноземним капіталом: у 2000 р. вже працювало 30 банків з іноземним капіталом, у тому числі 8 банків із 100% іноземним капіталом [6].

Позитивний вплив на розвиток міжбанківського кредитного ринку у 2001 р. мало впровадження кредитів овернайт замість ломбардних кредитів та впровадження НБУ обов'язкових резервів з активних операцій банків Постановою НБУ № 484 від 15.12.2000 р. «Про затвердження Положення про механізми рефінансування комерційних банків України». Натомість, гальмуючим чинником виступили правові та податкові невизначеності, які заважали розвитку стандартизованого міжбанківського ринку репо-операцій, що обмежувало діяльність на міжбанківському ринку, переважно, лише кредитуванням під заставу.

Загальний обсяг кредитів, виданих НБУ у національній валюті, станом на 01.01.2001 р., становив 3588 млн грн, а в іноземній валюті – 7306 млн грн [12].

На початку 2000-х рр. особливий вплив на розвиток кредитного ринку України справили нормативно-правові чинники – законодавчі акти, що регламентували діяльність ринку небанківських фінансових установ.

Так, у 2001 р. Верховна Рада України прийняла закони:

- «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» (№ 2299 від 15 березня 2001 р.);
- «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (№ 2664 від 12 липня 2001 р.);
- «Про кредитні спілки» (№ 2908 від 20 грудня 2001 р.), тощо.

Урядом була схвалена Концепція розвитку ринку небанківських послуг, яка загалом дала змогу комплексно підійти до розв'язання важливих проблем функціонування небанківських фінансових установ.

Саме закладення законодавчих засад, створення та діяльності небанківських фінансових установ стало визначальним для розвитку повноцінного кредитного ринку України: до набрання чинності Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» сектор небанківських фінансових установ фактично не контролювався державою.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вже на початок 2002 р. в Україні сформувалися та повноцінно функціонували усі сегменти кредитного ринку. Впродовж дослідженого десятиліття, основні проблеми становлення та функціонування кредитного ринку породжувалися національною економічною системою, яка також проходила адаптаційно-перехідний період становлення в нових умовах функціонування. Відповідно, основні чинники, що мали найбільш вагомий вплив на розвиток кредитного ринку та його сегментів, також були макроекономічні: рівень інфляції, рівень безробіття, обсяг ВВП та національного доходу, дефіцит Державного бюджету тощо. Лише у 2001 р. провідними чинниками формування кредитного ринку, а саме – ринку небанківського кредитування стали нормативно-правові чинники – сукупність законів, що регламентували діяльність небанківських фінансових установ в Україні.

Список літератури:

1. Гребеник Н. І. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики. Стаття перша. Становлення монетарної політики в незалежній Україні / Н. І. Гребеник // Вісник НБУ. – 2007. – № 5. – С. 12–22.
2. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні. Стаття третя. Шляхи вдосконалення політики рефінансування Національним банком України / Н. І. Гребеник // Вісник НБУ. – 2010. – № 10. – С. 3–18.

3. Зведена таблиця індексів інфляції 1991–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000042.html
4. Національний банк України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua
5. Основні етапи становлення сучасної банківської системи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.google.com/site/igroupteamsite/bankivske-pravo-ukraieni/osnovni-etapi-stanovlenna-sucasnoie-bankivskoie-sistemi-ukraieni>
6. Основні показники діяльності банків України. Дані НБУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807
7. Про Державний бюджет на 1992 (1993, 1994, 1995, 1996) рік: Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [zakon.rada.gov.ua/laws](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404/97-%D0%B2%D1%80)
8. Про Державний бюджет на 1997 р.: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/404/97-%D0%B2%D1%80>
9. Римар М. В. Банківська система України: процес становлення і проблеми розвитку / М. В. Римар, А. Р. Тушницький // Проблеми економіки та управління: зб. наук. праць; відпов. ред. Й. М. Петрович. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – С. 47–51.
10. Розмір облікової ставки Національного банку України у 1994–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SSU001.html
11. Статистичний щорічник України за 1995 р. Державний комітет статистики України. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 1996. – 572 с.
12. Статистичний щорічник України за 2000 р. Державний комітет статистики України. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2001. – 558 с.
13. Тимочко Н. О. Економічна історія / Н. О. Тимочко, О. А. Пучко, Л. М. Рудомьоткіна та ін. – Київ: КНЕУ, 2000. – 268 с.

Мыскив Г. В.

Европейский университет, Львовский филиал

ПРОБЛЕМЫ И ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕДИТНОГО РЫНКА В ТЕЧЕНИЕ ПЕРВОГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассмотрены проблемы формирования кредитного рынка в начале независимости Украины и факторы наибольшего влияния на его развитие. Автор определила, что основные проблемы формирования кредитного рынка порождались национальной экономической системой. Соответственно, факторы, имевшие наиболее весомое влияние на развитие кредитного рынка Украины и его сегментов, были макроэкономическими и нормативно-правовыми.

Ключевые слова: кредитный рынок, банковское кредитование, межбанковский рынок, небанковские финансово-кредитные учреждения, государственные кредиты.

Myaskiv G. V.

European University, Lviv Branch

PROBLEMS AND CREDIT MARKET FACTORS OF FORMATION DURING THE FIRST DECADE OF UKRAINES INDEPENDENCE

Summary

The article deals with the problem of forming credit market at the beginning of the independence of Ukraine and the factors that most influenced its growth and development. The author has identified that the main problems of forming credit market were engendered by the national economic system. Accordingly, the factors that had the most important influence on the development of credit market and its segments were macroeconomic and regulatory.

Key words: credit markets, bank lending, interbank market, non-banking financial and credit institutions, government credits.